

УДК 811.161.2'342

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.5/27.204225>**Ганна ЦИГАНОК,***orcid.org/0000-0002-6303-6831*

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри іноземних мов

Сумського національного аграрного університету

(Суми, Україна) *tsiganokanna@gmail.com***Юлія ЛУЩИК,***orcid.org/0000-0003-4306-1949*

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри іноземних мов

Сумського національного аграрного університету

(Суми, Україна) *YuliyaLushchuk@bigmir.net***Людмила ПІКУЛИЦЬКА,***orcid.org/0000-0001-5780-4454*

старший викладач кафедри іноземних мов

Сумського національного аграрного університету

(Суми, Україна) *trussia@ukr.net*

УКРАЇНСЬКА ФОНЕТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ЯК ОБ'ЄКТ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА: ФОНЕТИЧНІ ШКОЛИ В УКРАЇНІ У ХХ СТ.

У статті досліджено виокремлення локальних фонетичних шкіл на території України у ХХ ст. У колі актуальних питань сучасного мовознавства перебувають аспекти дослідження лінгвістичних терміносистем. Українська фонетична термінологія – складна система, що перебуває у розвитку, спричиненому постійною увагою мовознавців-теоретиків та експериментаторів до питань звукової будови мови й особливостей її функціональної видозміни залежно від умов комунікації. Становлення й стандартизація термінологічного апарату української мови справляє потужний вплив на формування й розвиток фонетичної термінології. Фундамент дослідження української фонетичної термінології було закладено на початку ХХ ст. Хоча історія української фонетики сягає своїм корінням кінця ХІХ ст., коли були створені праці П. Житецького, А. Кримського, К. Михальчука, О. Потебні та інших мовознавців, які у своїх працях торкнулися питань фонетичної мовної підсистеми. Найбільш сприятливими періодами становлення, розвитку й кодифікації терміноапарату української фонетики стали 20–30-ті й 50–80-ті рр. ХХ ст. У цей час закладалися теоретичні підвалини розвитку експериментальної фонетики в різних освітніх і науково-дослідних центрах України (Харків, Київ, Одеса). Саме на межі ХІХ–ХХ ст. українська фонетична термінологія розвивалася в межах Харківської, Київської, Одеської фонетичних шкіл. Проаналізовано діяльність і науковий доробок мовознавців з урахування певних актуальних пріоритетів щодо проблематики досліджень. Висвітлено діяльність наукових об'єктів, які займалися затвердженням української фонетичної термінології. Доведено, що поява й розвиток фонетичних шкіл в Україні є важливим внутрішнім теоретичним чинником у галузі фонетики. Адже дослідники робили, уточнювали й зіставляли описи звукових явищ мови, займалися пошуком експериментальних методів точного й об'єктивного аналізу акустично-артикуляційних і ритміко-інтонаційних особливостей української мови. Поява й розвиток фонетичних шкіл в Україні є важливим внутрішнім теоретичним чинником у галузі фонетики.

Ключові слова: фонетика, фонетична термінологія, фонетична школа.

Hanna TSYHANOK,*orcid.org/0000-0002-6303-6831*

Candidate of Philological Sciences,

Senior Lecturer at the Foreign Languages Department

of Sumy National Agrarian University

(Sumy, Ukraine) *tsiganokanna@gmail.com***Yulia LUSHCHYK,***orcid.org/0000-0003-4306-1949*

Candidate of Pedagogical Sciences,

Senior Lecturer at the Foreign Languages Department

of Sumy National Agrarian University

(Sumy, Ukraine) *YuliyaLushchuk@bigmir.net*

Liudmyla PIKULYTSKA,

orcid.org/0000-0001-5780-4454

*Senior Lecturer at Foreign Language Department
of Sumy National Agrarian University
(Sumy, Ukraine) trussia@ukr.net*

UKRAINIAN PHONETICAL TERMINOLOGY AS AN OBJECT OF MODERN LINGUISTICS: PHONETICAL SCHOOLS IN UKRAINE IN THE XX CENTURY

This article describes local phonetic schools in the territory of Ukraine in the XX century. The current issues of modern linguistics include aspects of the study of linguistic terminology. Ukrainian phonetic terminology is a complex system under development caused by the constant attention of linguistic theorists and experimenters to the issues of sound structure of language and features of its functional modification depending on the conditions of communication. The formation and standardization of the terminological apparatus of the Ukrainian language has a powerful influence on the formation and development of phonetic terminology. The foundation of the Ukrainian phonetic terminology was laid in the early twentieth century. Although the history of the Ukrainian phonetics dates back to the late nineteenth century, when the works of P. Zhitetsky, A. Krymsky, K. Mikhalchuk, O. Potebna, and others were created. Linguists who, in their writings, touched upon the issues of the phonetic language subsystem. The most favorable periods of formation, development and codification of the terminology apparatus of Ukrainian phonetics were the 20–30's and 50–80's of the XX century. At this time the theoretical foundations of the development of experimental phonetics were laid in various educational and research centers of Ukraine (Kharkiv, Kyiv, Odesa). It was at the turn of the nineteenth and twentieth centuries that Ukrainian phonetic terminology developed within Kharkiv, Kyiv, and Odesa phonetic schools. The activity and scientific achievements of linguists have been analyzed, taking into account certain topical priorities of the research problems. The activity of scientific objects that dealt with the approval of Ukrainian phonetic terminology is covered. It is proved that the appearance and development of phonetic schools in Ukraine is an important internal theoretical factor in phonetic. Determined that the researchers conducted, refined and compared descriptions of the sound phenomena of the language, engaged in the search for experimental methods of accurate and objective analysis of acoustically-articulation and rhythmic-intonational features of the Ukrainian language. The emergence and development of phonetic schools in Ukraine is an important internal theoretical factor in the field of phonetics.

Key words: *phonetics, phonetic terminology, phonetic school.*

Постановка проблеми. У колі актуальних питань сучасного мовознавства перебувають аспекти дослідження терміносистем: вивчення принципів їх формування, динаміки розвитку, особливостей структурно-семантичного й функціонального вдосконалення, уточнення системних явищ у тій чи іншій мікросистемі, співвідношення питомих і запозичених терміноелементів і термінолексем, удосконалення методологій стандартизації термінів тощо. Етапи розвитку лінгвістичних термінів пов'язані з етапами формування й розвитку підсистеми термінів фонетики. Найсприятливішими періодами становлення, розвитку й кодифікації терміноапарату фонетики стали 20–30-ті, коли відбувалася посилена орієнтація на внутрішньомовні національні ресурси термінотворення й терміновживання, хоча розгортання наукових шкіл в Україні проходило під впливом таких самих активних процесів дослідження фонетики в Росії, та 50–80-ті рр. XX ст., коли закладалися теоретичні підвалини розвитку експериментальної фонетики в різних освітніх і науково-дослідних центрах України (Харків, Київ, Одеса). У цей час формуються фонетичні школи в Україні. Об'єктом дослідження представники шкіл вважали такі явища, як звук, склад, пауза тощо. Виокремлення шкіл обумов-

лене, на нашу думку, територіальним критерієм і проблематикою досліджень науковців. Отже, на межі XIX–XX ст. українська фонетична термінологія розвивалася в межах Харківської, Київської, Одеської фонетичних шкіл.

Аналіз досліджень. Вивчення наукової літератури засвідчує широку зацікавленість мовознавців цією проблемою. Так, питаннями фонетичної термінології займалися Л. А. Булаховський, В. М. Ганцов, М. Г. Йогансен. Над унормуванням фонетичної термінології також працював М. Ф. Наконечний.

Розвиток фонологічної системи української мови від праслов'янської основи до сучасного етапу докладно висвітлив Ю. Шевельов.

С. К. Тимченко докладав багато зусиль для створення «Курсу історії українського язика. Вступ і фонетика» (Тимченко: 1927, 1930), де зібрано багатий фактаж для вивчення фонетики й морфології української мови.

Питаннями експериментальної фонетики займалися Н. І. Тоцька, Л. І. Прокопова Л. А. Близниченко, що втілено в монографіях, підручниках і словниках.

Мета статті. Мета роботи полягає в комплексному дослідженні української фонетичної

термінології (XX – поч. XXI ст.) у зв'язку з її ієрархічною, структурно-семантичною й формально-граматичною організацією. У дослідженні передбачено виявлення витоків фонетичних термінів у системі сучасної української літературної мови у зв'язку з етапами розвитку відповідної підсистеми лінгвістичних термінів і становленням наукових фонетичних шкіл в Україні.

Виклад основного матеріалу. На межі XIX–XX ст. закладено фундамент дослідження фонетичної мовної підсистеми, що далі розвивалася в межах *Харківської, Київської, Одеської* фонетичних шкіл. Їхні представники об'єктом дослідження вважали такі явища: *звуки*, що формують значущі одиниці мови (морфеми і слова); *склад* слова як частину мовного потоку; *паузу*; словесний *наголос* (тон, часокількість, силу голосу); *інтонаційні засоби мови* (мелодіку, інтенсивність, тривалість звучання, фразовий і логічний наголоси, ритм, тембр, паузи (Українська мова : енциклопедія, 2004: 24). Відповідно фонетична підсистема мови об'єднує власне фонетичну, фонологічну, акцентуаційну та інтонаційну мікросистеми, кожна з яких має свої мікросистеми термінів, активно використовуваних в інтегративних зв'язках фонетики з орфоепією, морфонологією, історією мови, діалектологією, етимологією, орфографією, фоностилістикою.

На нашу думку, виокремлення фонетичних шкіл в Україні обумовлене як територіальним критерієм (місце наукової, експериментальної та викладацької праці дослідників), так і проблематикою досліджень, орієнтацією на певні актуальні пріоритети.

Харківська фонетична школа. Формування фонетики як науки на початку XX ст. завдячує насамперед діяльності Л. А. Булаховського (період до 1942-го р.), який основну увагу зосереджував на проблемах порівняльно-історичної акцентології і став зачинателем сучасного напрямку вивчення наголосу в українській мові («Наголос українських прикметників», 1927 р., «Порівняльно-історичні уваги до українського наголосу», 1928, 1930 рр.; виклад різних аспектів проблеми), розробляв питання історичної фонології в публікаціях на відповідну тему, сприяв унормуванню фонетичної термінології, готуючи дидактичні праці («Українська мова», 1927, 1928 рр., «Курс української мови для вчителів», 1927 р., «Загальний курс української мови», 1929 р. (Булаховський, 1977: 11)).

Фонетична термінологія розвивалася також завдяки діалектологічним працям (В. М. Ганцов «Характеристика поліських дифтонгів і шляхи їх

фонетичного розвитку», 1923 р.; М. Г. Йогансен «Фонетичні етюди (замітки з нагоди фонетики м. Шишак на Полтавщині у зв'язку з літературною вимовою)», 1925 р. (Йогансен, 1931: 12)), працям фонологів (І. Троян «Дещо про фонему української мови й вимову», 1928 р., «Приголосні фонему українського літературного язика й вимова», 1929 р.) (Українська мова: енциклопедія, 2004: 24).

У середині XX ст., коли починають готувати визначальні дидактичні праці, такі як «Курс сучасної української мови» за редакцією Л. А. Булаховського, 1951 р. (Булаховський, 1977: 11), розробляються підходи до викладу фонетичної та фонологічної систем. Паралельно відбувається унормування фонетичної термінології завдяки діяльності М. Ф. Наконечного, який створив розділ «Фонетика» в зазначеному підручнику, «Орфоепічні норми та їх значення» в академічному курсі «Сучасна українська літературна мова», книга 1, 1969 р. (Білодід, 1969: 20).

Представником харківської фонологічної школи, очевидно, можна вважати Ю. В. Шевельова, який опублікував ряд англійських монографій з проблем історичної фонології слов'янських, зокрема української, мов («Передісторія слов'янської мови. Історична фонологія загальнослов'янської мови», 1964 р., «Історична фонологія української мови», 1979 р. (Шевельов, 2002: 25)), де автор «показав розвиток фонологічної системи української мови від праслов'янської основи аж донині на широкому історичному, діалектологічному, міжмовному й текстуальному ґрунті, установив глибинні системно-причинні зв'язки між окремими фонетичними змінами» (Українська мова : енциклопедія, 2004: 24).

Київська фонетична школа. Визначальною для становлення фонетичної школи в Києві на початку XX ст. була постать Є. К. Тимченка, який докладав багато зусиль для створення «Курсу історії українського язика. Вступ і фонетика» (1927, 1930 рр.), де використано багатий фактаж для вивчення фонетики й морфології української мови. Утвердженню фонетичної термінології сприяли також праці в галузі діалектології («Причинки до української діалектології», 1908 р., «Програма до збирання діалектичних одмін української мови», 1910 р. (Українська мова : енциклопедія, 2004: 24)).

Діалектологічні вподобання О. Б. Курило також сприяли розвитку й затвердженню фонетичної термінології («Фонетичні та деякі морфологічні особливості говірки села Хоробричів», 1924 р., «До характеристики і процесу монофтон-

гізації чернігівських дифтонгічних звуків», 1925 р., «До питання про умови розвитку дисимілятивного акання», 1928 р.). Етапною в історії лінгвістичної термінології є праця О. Б. Курило з укладання фонологічної системи української мови, яка лягла в основу розвідки «До поняття „фонема“» (1930 р.), (Українська мова : енциклопедія, 2004: 24).

Питання історичної фонетики опрацював О. Н. Синявський («Фонетична контроверза», 1926 р., «Спроба звукової характеристики літературної української мови», 1929 р.). Крім того, у роботах з діалектології («З української діалектології (Про фонематичний принцип у діалектології)», 1929 р.) та посібниках («Норми української літературної мови», 1931 р.) він також виявляв причетність до розбудови фонетичної термінології (Українська мова : енциклопедія, 2004: 24).

У перші десятиліття ХХ ст. І. І. Огієнко готує праці з історії української акцентології «Український наголос в ХVІ віці», 1928 р. (м. Ленінград), «Східнослов'янський наголос у ХІV-м віці», 1937 р. (м. Львів).

У післявоєнний період, коли формується напрям експериментальної фонетики, у Києві виокремлюються дві гілки «київської фонетичної школи»: одна – у Київському університеті імені Тараса Шевченка (1946 р.), інша – в Інституті мовознавства АН УРСР (1960 р., з 1990 р. – в Інституті української мови НАН України).

Отже, започаткована в університеті Т. Шевченка доцентом І. П. Сунцовою київська фонетична школа була відразу зорієнтована на експериментальні дослідження фонетики української, російської, польської, англійської, німецької, іспанської, французької, румунської мов, а також контрастивного зіставлення фонетичних систем таких мов, як корейська, китайська, гінді, індонезійська та інші з системами української й російської мов (Сунцова, 1934: 19). Велику увагу приділено нормативним аспектам української вимови.

Саме експериментальні дослідження фонетики в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, україністів Н. І. Тоцької (Тоцька, 1981: 621) і Л. І. Прокопової (Прокопова, 1958: 15) заклали теоретичні основи опису голосних і приголосних сучасної української мови. Праці Л. Г. Скалозуб (Скалозуб, 2010: 18), П. С. Вовк і багатьох інших фахівців з фонетики стали відомі завдяки напрацьованим ними методикам викладання мови як іноземної. Університетські фонетисти використовували такі процедури опису, як, наприклад, динамічне кінорентгенографування, тензоосцилографування. Зазначена лабораторія експериментальної фонетики накопичила значні

фонди, які містять надзвичайно цінний матеріал для вивчення типології мови й артикуляторної динаміки мовленнєвого процесу. У 80-ті рр. для вивчення аспекту динаміки мовлення з'являються більш досконалі технічні можливості, а саме комп'ютерні програми й математичне забезпечення обрахунків дії артикуляторного механізму звукотворення. Удосконалюються методики аналізу артикуляторних рухів – осцилографічний, спектрометричний і перцептивний аналіз.

У 2001 р. зусиллями співробітників лабораторії видано колективну монографію «Загальна та експериментальна фонетика», в якій узагальнено наслідки 50-річної роботи лабораторії, окреслюються теоретичні й дослідницькі перспективи фонетичних розвідок (напряма – *сегментна фонетика*). Разом з кафедрою сучасної української мови у 2002 р. видано посібник «Сучасна українська літературна мова. Фонетика», в якому на матеріалі української мови узагальнено досвід дослідження інтонації вставності (Плющ, 1976: 14), артикуляції складотворення (Бас-Кононенко, 1999: 7).

Відділ експериментальної фонетики Інституту мовознавства АН УРСР розпочав свою роботу 1964 р. (очолив його Л. А. Близниченко) і послідовно працював до початку 2000-х рр. у складі різних інституцій над проблемами сегментно-просодичної організації мови, формуванням теорії мовної інтонації (Близниченко, 1965: 8), що знайшло втілення в монографіях А. Й. Багмут (Багмут, 1991, 2000: 4, 5), колективних працях, співавторами яких також були І. В. Борисюк, Г. П. Олійник, Л. М. Хоменко, О. М. Покидько.

Одеська фонетична школа. Історію одеської школи експериментальної фонетики розглядають по-різному: одні вважають, що вона бере початок від 1905 р., оскільки саме в цей час завдяки зусиллям О. І. Томсона з'явилася перша на території сучасної України лабораторія російської та загальної фонетики (тоді Новоросійський університет) (<https://fonetiko.wordpress.com/jeksperimentalnaja-fonetika/>); інші називають 1965-й р. (час заснування фонетичної школи в Одеському університеті ім. І. І. Мечникова) (Українська мова : енциклопедія, 2004: 24).

Під керівництвом Т. О. Бровченко формуються основні напрями: контрастивна, зіставна фонетика, супрасегментні характеристики звукової мови, експериментальні дослідження просодичної системи (англійська, українська, російська мови) (Бровченко, 1969: 9), дослідження у сфері інтонології (Т. М. Корольова), (Корольова, 2006: 16). Дослідники застосовують методи обробки

й аналізу експериментальних даних, розроблених безпосередньо в Одеському національному університеті: метод компресованих інтонограм (Т. О. Бровченко), що унаочнює результати дослідів і скорочує час їх оброблення більш як у 10 разів; метод узагальненого інтонаційного контуру; методи введення акустичних параметрів для здійснення синтезу мови, що забезпечують підвищення ефективності й виразності її звучання (Т. О. Бровченко, В. Т. Волошин).

Лінгводидактичне значення має підручник «Сучасна українська мова. Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія», у якому Ю. О. Карпенко підготував розділ «Фонетика», спираючись на основні поняття-терміни цієї галузі лінгвістики (Бондар, 2006: 10).

Висновки. Дослідження сприяло обґрунтуванню ролі фонетичних шкіл України в розвитку фонетичної термінології. Установлено, що критері-

ями диференціації наукових центрів є насамперед територіальний, з яким пов'язаний такий чинник, як «наукова проблема й теоретико-практичний доробок дослідника-фонетиста». Харківська фонетична школа заклала основи акцентології, історичної фонології, акустичної й артикуляційної фонетики, орфоепії. Київські фонетичні школи (академічна й вишівська) відіграли важливу роль у постанні фонології, накопиченні практичної бази для вивчення фонетичних особливостей діалектної й літературної мови, становленні експериментальної фонетики, зокрема артикуляторної й перцептивної, та інтонології, ритмомелодики, а також розвитку історичної акцентології. З Одеською фонетичною школою пов'язані становлення й розвиток контрастивної, зіставної фонетики, суперсегментних характеристик звукової мови, започаткування експериментальних досліджень просодичної системи (англійська, українська, російська мови, дослідження у сфері інтонології).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багмут А. Інтонація як засіб мовної комунікації. Київ : Наук. думка, 1980. 244 с.
2. Багмут А. Інтонація спонтанного мовлення. Київ : Наук. думка, 1985. 216 с.
3. Багмут А. Інтонаційна виразність звукового мовлення засобів масової інформації. Київ : Наук. думка, 1994. 192 с.
4. Багмут А. Семантика і інтонація в українській мові. Київ : Наук. думка, 1991. 168 с.
5. Багмут А. Сприйняття українського мовлення в умовах шумових завад. Київ, 2000. 171 с.
6. Бас-Кононенко О. Склад в українському мовленні: складотворення та артикуляторна типізація (експериментально-фонетичне дослідження артикуляційної динаміки) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» ; Київ, 1999. 23 с.
7. Бас-Кононенко О. Домінанта вокалічності в артикуляторній динаміці українського складотворення. *Українське мовознавство*. 2001. № 22. С. 21–25.
8. Близниченко Л. Про інваріант інтонації мовлення. Київ : Наук. думка, 1965. С. 134–146.
9. Бровченко Т. Словесний наголос у сучасній українській мові. Київ : Наук. думка, 1969. 188 с.
10. Бондар О. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфографія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія. Київ: Академія, 2006. 268 с.
11. Булаховський Л. Вибрані праці : в 5 т. Київ : Наук. думка, 1977. Т. 2. 632 с.
12. Йогансен М. Літературна вимова. Загальний курс української мови / за заг. ред. Л. Булаховського. Харків, 1931. 126 с.
13. Корольова Т. Типологія інтонації модальності мовлення (на матеріалі англійської та української мов). *Мовознавство*. 2006. № 5. С. 100–103.
14. Плющ Н. Інтонація вставності в українській мові. Київ : Наук. думка, 1976. 132 с.
15. Прокопова Л. Приголосні фонемі сучасної української літературної мови. Київ : КДУ, 1958. 56 с.
16. Прокопова Л. Пряме палатографування в експедиційній роботі : тези доповідей ІХ Республіканської діалектологічної наради. Київ : Вид-во АН УРСР. 1962.
17. Прокопова Л. Пряме палатографування українських голосних і приголосних. *Питання історії та культури слов'ян*. Ч. П. Київ : Вид-во Київського ун-ту, 1963.
18. Скалзуб Л. Склад як найменший сегмент звукової форми мовлення. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Mikks/2010_31/266_269.pdf.
19. Сунцова І. Фонема. Історичний нарис і спроба визначення поняття. *Мовознавство*. 1934. Кн. 2. С. 113–126.
20. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За заг. ред. І. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1969. 635 с.
21. Тоцька Н. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, фонологія, орфоепія, графіка, орфографія. Київ : Наук. думка, 1981. 183 с.
22. Тоцька Н. Голосні фонемі української літературної мови. Київ : Вид-во Київського ун-ту, 1973. 193 с.
23. Тоцька Н. Побічний наголос в українській мові. *Українське мовознавство*. 1987. Вип. 14. С. 23–27.
24. Українська мова : енциклопедія. Київ : Вид-во «Укр. Енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
25. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. *Серія «Класика української науки»*, Харків, 2002. 1054 с.
26. Циганок Г. Розвиток української фонетичної термінології ХХ – початку ХІХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 ; Націон. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2017. 24 с.

REFERENCES

1. Bahmut A. Intonatsiia yak zasib movnoi komunikatsii [Intonation as a means of language communication]. Kyiv : Nauk. dumka, 1980. 244 p.
2. Bahmut A. Intonatsiia spontannoho movlennia [Intonation of spontaneous speech]. Kyiv : Nauk. dumka, 1985. 216 p.
3. Bahmut A. Intonatsiina vyraznist zvukovoho movlennia zasobiv masovoi informatsii [Intonational expressiveness of the audio broadcasting of the media]. Kyiv : Nauk. dumka, 1994. 192 p.
4. Bahmut A. Semantyka i intonatsiia v ukrainskii movi [Semantics and intonation in the Ukrainian language]. Kyiv : Nauk. dumka, 1991. 168 p.
5. Bahmut A. Spryiniattia ukrainskoho movlennia v umovakh shumovykh zavod. [Perception of Ukrainian broadcasting in the conditions of noise interference]. Kyiv, 2000. 171 p.
6. Bas-Kononenko O. Sklad v ukrainskomu movlenni: skladotvorennia ta artykuliatorna typizatsiia (eksperymentalno-fonetychne doslidzhennia artykuliatsiinoi dynamiky) : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 "Ukrainska mova". [Composition in Ukrainian: warehousing and articulatory typing]. Kyiv, 1999. 23 p.
7. Bas-Kononenko O. Dominanta vokalichnosti v artykuliatornii dynamitsi ukrainskoho skladotvorennia [The dominance of vocalisation in the articulatory dynamics of Ukrainian composition]. *Ukrainske movoznavstvo*. 2001. № 22. P. 21–25.
8. Blyznychenko L. Pro invariant intonatsii movlennia. Zakonomirnosti rozvytku ukrainskoho usnogo literaturnoho movlennia [On the invariance of speech intonation]. Kyiv : Nauk. dumka, 1965. P. 134–146.
9. Brovchenko T. Slovesnyi naholos u suchasni ukrainskii movi [A verbal accent in modern Ukrainian]. Kyiv : Nauk. dumka, 1969. 188 p.
10. Bondar O. Suchasna ukrainska mova: Fonetyka. Fonolohiia. Orfohrafii. Hrafika. Orfohrafii. Leksykoloheia. Leksykohrafii [Modern Ukrainian: Phonetics. Phonology. Orthography. Graphics. Orthography. Lexicology. Lexicography]. Kyiv : Akademiia, 2006. 268 p.
11. Bulakhovskiy L. Vybrani pratsi v piaty tomakh. Tom druhyi. Ukrainska mova [Selected works in five volumes. Volume Two. Ukrainian language]. Kyiv: Nauk. dumka, 1977. T. 2. 632 p.
12. Yohansen M. Literaturna vymova. Zahalnyi kurs ukrainskoi movy [Literary pronunciation. General course in Ukrainian]. Kharkiv, 1931. 126 p.
13. Korolova T. Typolohiia intonatsii modalnosti movlennia (na materialy anhliiskoi ta ukrainskoi mov) [Typology of Intonation of Modality of Speech (in English and Ukrainian)]. *Movoznavstvo*. 2006. № 5. P. 100–103.
14. Pliushch N. Intonatsiia vstavnosti v ukrainskii movi [Intonation of embeddedness in Ukrainian]. Kyiv : Nauk. dumka, 1976. 132 p.
15. Prokopova L. Pryholosni fonemy suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [The consonantal phonemes of modern Ukrainian literary language]. Kyiv : KDU, 1958. 56 p.
16. Prokopova L. Priame palatohrafuvannia v ekspedytsiini roboti [Direct palatographing in forwarding work]. IX Respublikanska dialektolohichna narada : tezy dop. Kyiv : Vyd-vo AN URSSR. 196p.
17. Prokopova L. Priame palatohrafuvannia ukrainskykh holosnykh i pryholosnykh [Direct palatographing of Ukrainian vowels and consonants. Issues of history and culture of the Slavs]. *Pytannia istorii ta kultury slovan*. Ch. II. Kyiv: Vyd-vo Kyiv. un-tu. 1963.
18. Skalozub L. Sklad yak naimenshyi sehment zvukovoi formy movlennia [Composition as the smallest segment of audio form of speech]. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Mikks/2010_31/266_269.pdf.
19. Suntsova I. Fonema. Istorychnyi narys i sprobha vyznachennia poniattia [Phoneme. Historical sketch and attempt to define the concept]. *Movoznavstvo*. 1934. Kn. 2. P. 113–126.
20. Suchasna ukrainska literaturna mova. Vstup. Fonetyka [Modern Ukrainian literary language. Introduction. Phonetics] / Za zah. red. I. Bilodida. Kyiv : Nauk. dumka, 1969. 635 p.
21. Totska N. Suchasna ukrainska literaturna mova. Fonetyka, fonolohiia, orfoepiia, hrafika, orfohrafii [Modern Ukrainian literary language. Phonetics, phonology, orthoepia, graphics, spelling]. Kyiv : Nauk. dumka, 1981. 183 p.
22. Totska N. Holosni fonemy ukrainskoi literaturnoi movy [Vowel phonemes of the Ukrainian literary language]. Kyiv : Vyd-vo Kyiv. un-tu, 1973. 193 p.
23. Totska N. Pobichnyi naholos v ukrainskii movi [A side-note in the Ukrainian language]. *Ukrainske movoznavstvo*. 1987. Vyp. 14. P. 23–27.
24. Ukrainska mova : entsyklopediia [Ukrainian language: encyclopedia]. Kyiv : Vyd-vo "Ukr. Entsykl." im. M. P. Bazhana, 2004. 824 p.
25. Shevelov Yu. Istorychna fonolohiia ukrainskoi movy [Historical phonology of the Ukrainian language]. *Seriia "Klasyka ukrainskoi nauky"*. Kharkiv, 2002. 1054 p.
26. Tsyhanok H. Rozvytok ukrainskoi fonetychnoi terminolohii XX – pochatku XXI st. [The development of Ukrainian phonetic terminology of the XX – early XXI centuries] : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01; Natsion. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. Kyiv, 2017. 24 p.